

Economia i literatura. Una relació fructuosa

Joaquim M. Perramon

Presentació a l'Ateneu Barcelonès de la tertúlia d'economia i literatura el 23 de març de 2012

L'article que segueix correspon a la primera ponència presentada a la tertúlia Literatura i Economia de l'Ateneu Barcelonès i té com a objectiu intentar sistematitzar la relació entre literatura i economia a fi de donar un ordre al desenvolupament de les properes sessions de la tertúlia.

Una de les definicions de literatura afirma que és una activitat que, per mitjà de l'escriptura, es proposa més un fi estètic que no pas didàctic¹. Tanmateix, sovint la literatura es nodreix de la realitat que sovint és economia pura, de manera que, tot i no ser aquest el seu objectiu, pot tenir també un component didàctic.

Hi ha molts exemples de com es pot emprar la literatura per a entendre l'economia. En el camp de la història econòmica David Landes, a *La Riquesa i Pobresa de les Nacions*, cita William Shakespeare, Jean de La Fontaine, Voltaire, Daniel Defoe, Joseph Conrad i Charles Dickens. Carles Pi i Sunyer (1927), a *L'aptitud econòmica de Catalunya*², cita Santiago Rusiñol en set pàgines i a Narcís Oller en dues.

En ocasions es trenca deliberadament amb la jerarquia de l'estètica sobre la didàctica. Aquest és el cas de les faules: Esop, La Fontaine o Bernard de Mandeville amb la seva *Faula de les Abelles*, que segons Ernest Lluch ha estat un dels textos més influents sobre els grans economistes. Igual passa amb els contes amb moralitat com el del rei despullat de Hans Christian Andersen i amb altres com el passatge de la Insula Baratària del *Quixot*, entesa com a caricatura de la realitat del governant³ (Sancho) que ha de navegar entre tantes pressions que acaba ser un mer figurant. Una realitat universal com

¹ Institut d'Estudis Catalans: Diccionari

² Carles Pi i Sunyer (1927) La Magrana i Diputació de Barcelona., 1983

entenia Cervantes quan escrivia “... *que él (Sancho) nunca se supo a averiguar se era ínsula, ciudad, villa o lugar lo que gobernaba...*”⁴ És a dir, que tant governador de Baratària serà el president dels USA com l'alcalde de Manresa, com el governant d'un partit o un altre.

De vegades han estat els economistes els que han trobat de la narració dels literats la metàfora econòmica. Així John Maynard Keynes, a ‘Les possibilitats econòmiques dels nostres néts’, utilitza la novel·la *Silvia i Bruno* de Lewis Carroll. Precisament Humpty Dumpty, un personatge de Mama Oca, un conte de fades atribuït o recollit per Charles Perrault i que apareix en un famós passatge de l'*Alícia*, serveix al premi Nobel George Akerlof com a metàfora de la crisi. En moltíssimes ocasions, però, la metàfora la veu l'economista i no sempre hi ha cap intenció al darrera per part de l'autor literari. A mi em costa moltíssim entendre l'associació d'Akerlof entre la crisi del 2008 i l'ou Humpty Dumpty⁵. Igual em passa amb el Gran Gatsby de F. Scott Fitzgerald que en els Estats Units se'l considera característic d'un tipus d'americà que fa fortuna. Està clar que fa fortuna, però de quina manera la fa? Això és característic? Si ells diuen que sí, així serà, però jo tampoc no ho veig clar. Passa també que qui fa aquestes associacions entre un fet econòmic i una figura literària ho veu tan obvi que no en dóna explicacions i quan es mira a distància física, temporal o cultural es fa difícil entendre tal associació.

També la novel·la s'ha emprat com experiment o testimoni de la realitat. *Robinson Crusoe* de Daniel Defoe i la *Comèdia Humana* d'Honoré Balzac⁶ varen servir a Karl Marx per il·lustrar l'anàlisi de lleis socials. Sense anar tan lluny, Jacint Ros Hombravella cita l'avar de Molière en el seu anàlisi de l'estalvi. També resulta molt il·lustratiu per entendre els fluxes d'informació en els mercats de valors l'exemple de Phileas Fogg en la novel·la *La volta al món en 80 dies* de Jules Verne, qui abans de dedicar-se a la ciència-ficció treballava d'agent de la Borsa de París.

L'aventura comença amb una aposta sorgida arran d'una conversa en la qual Phileas Fogg afirmava que la Terra havia disminuït, ja que hom la podia recórrer cent vegades més de pressa que cent anys abans. Phileas apostà la meitat de la seva fortuna amb els

³ Veure Perramon (2007)

⁴ Capítol LIV del Quixot

⁵ Humpty és la mentida que a tots convé. Es pot associar amb el capitalisme, però Akerlof no ho explica.

⁶ Veure Thomas M. Kemple

seus companys del Reform Club que seria capaç de donar la volta al món en vuitanta dies.

Però a més de l'aposta del Reform Club, també el públic entra en el joc, perquè Phileas Fogg i el seu projecte quedaren convertits en valors de Borsa amb cotització a la plaça de Londres. “Es demanava i s'oferia el Phileas Fogg en ferm o a termini, i es feien enormes negocis”.

.....

El segon àmbit de relació entre la literatura i economia és la d'aquelles obres o autors que han fet literatura a partir de l'economia. El primer exemple seria el d'Aristòfanes amb la seva comèdia *Pluto* cap a l'any 276 abans de Crist. Pluto, déu de la riquesa, era cec, per la qual cosa la riquesa es repartia a l'atzar (o per fortuna) i no amb justícia. Quan Pluto recupera la visió, les coses, en comptes de millorar, empitjoren.

La corrupció també preocupava Aristòfanes que arriba a preguntar-se si és millor que educar els menuts per adquirir habilitats o per a ser uns lladres. D'ençà d'aquella pregunta la civilització grega no aixecà el cap.

La corrupció també inspira Nicolai Gogol. La comèdia satírica *L'Inspector* és un retrat de la corrupció de l'administració russa al segle XIX. La temàtica resulta tan universal que l'any 2009 es va representar al Teatre Nacional de Catalunya. Per a Lleó Trotsky, Nicolai Gogol era, a més d'escriptor, un pensador social⁷.

Goethe, que va ser un alt funcionari de la Cort de Weimar amb rang de ministre de finances, es va inspirar en la vida de John Law per a la segona part del *Faust*. El Faust de Goethe i John Law inventaren el paper moneda: el real, John Law, amb la garantia del suposat or del Mississipí, i el de la ficció, Faust, amb el suposat or i els tresors soterrats en el país.

El diner de paper va ser —s'ha comprovat, un bon invent— però a l'inici es prestava a que es trenqués qualsevol relació amb la riquesa en termes de treball i progrés. Law, per a superar les crítiques d'aquells que toquen de peus a terra, organitzà una imatge

insuperable: arreplegà tots els pobres que trobà, els vestí de miners i els féu desfilar per París amb pales i pics a les espatlles dirigint-se a cercar el vaixell rumb al Mississipi⁸.

En el cas de Faust, Mefistòfil es defensa dels seus crítics —els que tocaven de peus a terra— amb una idea essencial que ha estat esgrimida reiteradament en totes les bombolles, que és la de dir: ‘vigilin vostès, senyors crítics, que estan perdent l’oportunitat de fer-se rics; com tothom!’ Ve a dir: ‘no siguin burros!’

“quina pena
fan els que dubten, i, bescantadors
ens provoquen ¡quan s’hi hagin avesat
no voldran altra cosa!”

Aquest no és un discurs gens allunyat del que no fa tant feia la banca en els anys d’eufòria financera. De fet, l’estat d’opinió que genera la confusió no acostuma pas a resultar d’un fet accidental, sinó que està alimentat per aquells que en treuen profit o que creuen treure’n, ja que al final en una bombolla molts poden acabar perjudicats.

John Law va impactar en la literatura i també en el pensament econòmic. El prestigiós economista Joseph Schumpeter⁹ es preguntava per què Keynes no havia fet cap referència en la seva obra a John Law quan havien descobert coses similars com la il·lusió monetària.

El problema és que Law acabà sent un cap de turc, que passà a la història com el responsable d’una gran fallida econòmica que va afectar el món. La vida de John Law és molt particular i, a mesura que he anat endinsant-me en la seva obra i l’impacte que va tenir a la història i el pensament, m’ha semblat un personatge fantàstic, tan apassionant que la realitat supera en aquest cas la ficció. L’any 2008 es va publicar un llibre titulat *El jugador*, de Claude Cueni que en ser una novel·la biogràfica encara reforça més la figura de Law.

⁷ Veure L. Trotsky, 1902

⁸ Història suposada recreada per Claude Cueni a la novel·la *El Jugador* basada en la vida de John Law

⁹ Història del pensament econòmic. També Edwin Wilson (2010) apunta en el mateix sentit

Per al meu gust, la narració de Stefan Zweig titulada “La descoberta de Eldorado”¹⁰ és essencial per a posar de manifest la diferència entre valor i preu i també la limitació del valor jurídic dels drets. Un altre exemple a esmentar és el capítol de les memòries de Groucho Marx (*Groucho i jo*) titulat ‘De com vaig ser protagonista de la bogeria de 1929’ que, des del meu punt de vista, és un dels testimonis més lúcids del crac borsari d’aquell any.

Preciós també el retrat que fa dels estafadors Edgar Allan Poe a ‘Diding’ (*Contes d’horror i sàtira*). El periodista Màrius Carol acaba recomanant als Bernard Madoff i Allen Stanford, famosos per les seves estafes en la crisi de 2008 que haurien de llegir Poe¹¹.

L’economista i divulgador de l’economia John K. Galbraith, va escriure una novel·la satírica titulada *El Professor*, on Montgomery Marvin, professor de Harvard igual que Galbraith, creà un model de previsió econòmica identificant l’especulació irracional, de manera que això li permetia treure profit del procés de bogeria que ell anomena *dementia*.

.....

En un tercer àmbit de relació entre economia i literatura, es troben aquells autors basats en fets econòmics rellevants però que cerquen les conseqüències individuals i no col·lectives. Aquí situaria a la majoria dels autors: William Shakespeare (*El mercader de Venècia*), Cervantes (*El Quixot*)¹², Wolfgang Goethe (Faust), Nicolai Gogol (*Les Ànimes Mortes*), Charles Dickens (*Temps difícils* o *Oliver Twist*), Honoré de Balzac (*La Comèdia Humana*), Emile Zola (*L’Argent*), Narcís Oller (*La Febre d’Or*), Santiago Rusiñol (*L’auca del senyor Esteve*), Joseph Conrad (*El Cor de les Tenebres*), Fernando Pessoa (*El Banquer Anarquista*), etc.

Sembla que els autors més econòmics com ara Aristòfanes han emprat el drama, mentre que la majoria utilitzen la èpica i poca cosa li queda a la lírica a part de l’heterodòxia lírica de l’Arxiprest de Hita amb el seu poema *El diner*.

¹⁰ A dins del llibre *Moments estel·lars de la humanitat*

¹¹ La Vanguardia, 25 de febrero de 2009. *Allan Poe y los estafadores*

¹² Veure Miguel Angel Galindo 2007

És molt remarcable la relació de l'economia en el periodisme literari de Josep Pla¹³. La concepció de la literatura de Pla es fonamenta en que a la vida no es produeixen arguments més que per una raríssima casualitat. La societat i l'economia queden reflectides en la literatura 'caòtica' de Pla com un mecanisme que li és clau i motor.

Cal dir també que, a part de les dèries de Pla en relació a la moneda per les quals s'ha fet famós, els seus coneixements i, sobretot, les seves referències de l'economia eren molt sòlides: Crexells, Cambó, Sardà, Vicens Vives, Estapé, Carabén, Ortínez, etc.

Un altre periodista econòmic dedicat a la literatura fou Julián Martel (1867-1896), que treballà a La Nación (Buenos Aires). Martel escrigué la novel·la titulada *La Bolsa* en la qual fa un retrat de la forma de fer dels negocis que condueix a un crac borsari. Des del meu punt de vista, resulta més interessant la part social que la humana. A part que a aquest autor se li ha retret la seva crítica a la col·lectivitat jueva a Buenos Aires —molt centrada en el negoci de la Borsa en aquell moment—, el cert és que l'obra ha quedat limitada al seu àmbit cultural i lingüístic. Això és normal, i ben segur que en aquesta relació que estem fent hi quedarà fora tota la literatura xinesa o la paquistanesa.

En l'àmbit de les novel·les biogràfiques, a banda de *El Jugador* de Claude Cueni que abans hem esmentat, hi ha *Francis Ysidro Edgeworth* de Lluís Barbé, que va trobar l'origen familiar a Catalunya d'aquest insigne economista.

Finalment, cal de citar els economistes que han fet obres literàries no necessàriament relacionades amb l'economia, encara que en alguna ocasió pot haver-hi relació. Citem a José Luís Sampedro, Antoni Vives (premi Joan Crexells 2011), Francesc Mercadé, Lluís Miret, etc. Un cas peculiar és el d'Azorín, que havent exercit el periodisme econòmic no va fer periodisme literari i quan va fer literatura tampoc no va ser 'econòmica'.

En canvi Daniel Defoe, considerat el primer periodista econòmic, no va fer periodisme literari i sí novel·la molt econòmica. També està present, com hem vist, l'economia en

¹³ Joaquim Perramon. L'economia en el periodisme de Josep Pla. Revista de Catalunya, març 2011

Goethe i Verne. I la meua impressió és que l'economia aflora per un costat o un altre en les obres literàries dels autors amb formació econòmica.

No és possible ser exhaustiu en una presentació. Queden al tinter autors com Ramon Llull, autor de proverbis molt econòmics, Anselm Turmeda amb el *Llibre dels bons amonestaments*, potser Quevedo...però com deia Machado “*se hace camino al andar*” i ara el que toca és proposar una racionalització de la relació de l'economia amb la literatura, per a la qual cosa, en conjunt, hem assenyalat cinc àmbits per a la seva anàlisi:

- 1.- Literatura i didàctica de l'economia
- 2.- Èpica econòmica
- 3.- Drama econòmic
- 4.- Periodisme literari econòmic
- 5.- Autors economistes

Considero que amb la tertúlia sobre Economia i Literatura es podria intentar el desenvolupament d'aquests àmbits.

En la relació de referències bibliogràfiques afegeixo algun estudi en concret sobre la relació de la literatura i l'economia. Normalment, la relació de l'economia amb la literatura ha estat tractada per economistes, en la major part dels casos, focalitzant sobre els autors (p.e. Cervantes, Goethe,..), en algunes ocasions sobre obres (p.e. Gulliver, el Quixot,...) i en poques ocasions sobre temes com per exemple Blanco González (2005). Hagués pogut tractar-se la Borsa o el diner, però no ha estat així.

Resulta també particularment interessant la pàgina a Internet de Roy Davies titulada *The Financial Fiction Genre (Banking and Finance in Literature)*.

.....

En la relació entre economia i literatura els escriptors no estan ni molt menys a un nivell inferior als economistes. La feina dels escriptors no és fer models teòrics, sinó constatar realitats. I tot i que l'economia és extraordinàriament enrevessada —com deia Pla «la moneda és una creació humana que sovint escapa de les mans de l'home»¹⁴—, la visió literària de l'economia ha estat potent, i en certs aspectes potser més que l'economia.

¹⁴Josep Pla. Obra completa n°35, p.565

En viure en un món immers en la incertesa hem de fer servir tant el raonament com les emocions i la realitat se'ns desdobra entre 'seny' i 'rauxa', per això podem fer nostre l'afirmació d'Oscar Wilde segons la qual l'art, en aquest cas la literatura, és la mentida que ens ajuda a comprendre la veritat.

Referències bibliogràfiques

Akerlof, George A. i Shiller, Robert J. (2009) *Animal Spirits*. Como influye la psicología humana en la economía. Ed Gestión 2000, 2009

Barbé, Lluís (2003) *Literatura i economia: la història d'un amor impossible ?* Quaderns de l'Arxiu de la Fundació Bosh i Cardellac, 94

Binswanger, Hans Christoph (1985) *Money and Magic: Critique of the Modern Economy in the Light of Goethe's "Faust"* University Of Chicago Press, 1994

Blanco González, Maria (2005) *Pluto: riqueza y justicia social en el pensamiento griego y en Adam Smith*. USC VIII Congreso de la Asociación Española de Historia Económica. Santiago de Compostela, 13-16 de setiembre de 2005

Considine, John (2006) *The simpsons: Public Choice in the tradition of Swift and Orwell*. *The Journal of Economic Education* 37, 2 pp. 217-228

Kemple, Thomas M. (1996) *Les illusions spéculaires du capitalisme: Balzac et Marx sur les fictions critiques de l'économie politique*. *Cahiers de recherche sociologique*, no 26, 1996

Fernandes, Marcelo (2001). "Economics and Literature: An Examination of Gulliver's Travels." *Journal of Economic Studies*, 2001

Keynes, John Maynard (1930) *Las posibilidades económicas de nuestros nietos*. Ensayos de persuasión. Ed. Crítica 1988.

Marx, Groucho (1959) *Groucho y Yo*. De cómo fui protagonista de las locuras de 1929. Ed. Tusquets. Barcelona, 1987

Landes, David S. (1998) *La riqueza y la pobreza de las naciones*. Ed Crítica, 2003

Lluch i Martín, Ernest (1988). *Pròleg a Bernard de Madeville, La Faula de les abelles*. Edicions 62

Mautner Wasserman Renata R. (2001) *Financial Fictions: Émile Zola's L'argent, Frank Norris' The Pit, and Alfredo de Taunay's O encilhamento* *Comparative Literature Studies - Vol 38, N 3, 2001*, pp. 193-214

Perdices, Luís (Coord) (2007). *Economia y Literatura*. Ed. Libreria del Economista.

Perramon Ayza, Joaquim M. (2007) *La ejemplaridad de Sancho Panza, honorabilísimo gobernador de la Ínsula Baratària*. Cervantes y la economía (coord. Miguel Angel Galindo). Universidad de Castilla La Mancha. Cuenca, 2007.

Pi i Sunyer Carles (1927) *L'aptitud econòmica de Catalunya*. Edicions La Magrana i Diputació de Barcelona., 1983

Trotsky, L. (1902). *N.V. Gogol*. *Revista Vostóchnoe Obsrénie* 21 de febrer de 1902

Vázquez Montalbán, M. (1997) *Robinson y el capitalismo salvaje*. Varios suplementos literarios de diarios europeos, Diciembre 1997 <http://www.vespito.net/mvm/crusoe.html>

Wilson, Edwin B. (2010) *John Law and John Keynes* *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 62, No. 3 (May, 1948), pp. 381-395